

HER & MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

NÚMERO 19 · AÑO 2018 · EDICIONES TREA · ISSN 2462-6457

TREA

Museos, arte y educación

MONOGRAFÍAS

ASSUMPTA CIRERA BERGADÀ: Un equipo interdisciplinar para desarrollar un programa de educación artística en un centro de arte • **DANIEL PAUNERO DÍAZ:** Nuevos retos de interacción con el arte: las Estrategias de Pensamiento Visual (VTS) en centros educativos de las islas Canarias • **ANDREA GRANELL QUEROL:** Response to Contemporary Art Viewed in a Lab/Classroom Setting vs. in a Museum: Perceived Benefits of Labels and Discussion • **RICARD HUERTA:** #ViureLaMort Instal·lacions artístiques al Museu de Ciències Naturals • **ENRIC FONT COMPANY | ARTUR MUÑOZ CAMACHO:** Nous models de relació: el Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo i l'escola La Carpa • **MARGARIDA LLEVADOT GONZÁLEZ:** Transformant el paper de l'educació a les institucions culturals a través dels projectes d'integració de l'art en educació (Arts Integration)

ARTÍCULOS DE TEMÁTICA LIBRE

M. ROSER CALAF MASACHS | MÓNICA HERRERO VÁZQUEZ | MIGUEL A. SUÁREZ SUÁREZ: El Museo Jurásico de Asturias como oportunidad para el conocimiento sobre dinosaurios: evaluando las visitas escolares • **MACARENA CUENCA-AMIGO | ZALOA ZABALA-INCHAURRAGA:** Reflexiones sobre la participación como co-creación en el museo

MISCELÁNEA

Universitat de Lleida
Departament de Didàctiques
Específiques

HER & MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

19

NÚMERO 19, OCTUBRE-NOVIEMBRE 2018

Museos, arte y educación

Universitat de Lleida
Departament de Didàctiques
Específiques

■ TREA ■

HER&MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

Dirección

Joan Santacana Mestre Universitat de Barcelona
Nayra Llonch Molina Universitat de Lleida
Victoria López Benito Universitat de Barcelona

Secretaria científica

Verónica Parisi Moreno Universitat de Lleida

Coordinación del número

Carolina Martín Piñol Universitat de Barcelona

Consejo de redacción

Beatrice Borghi Università di Bologna
Roser Calaf Masachs Universidad de Oviedo
Laia Coma Quintana Universitat de Barcelona
José María Cuenca López Universidad de Huelva
Antonio Espinosa Ruiz Vila Museu. Museo de La Vila Joyosa
Olaia Fontal Merillas Universidad de Valladolid
Carolina Martín Piñol Universitat de Barcelona
Joaquim Prats Cuevas Universitat de Barcelona
Pilar Rivero García Universidad de Zaragoza
Xavier Rubio Campillo University of Edinburgh
Gonzalo Ruiz Zapatero Universidad Complutense de Madrid

Consejo asesor

Leonor Adán Alfaro Dirección Museológica de la Universidad Austral (Chile)
Silvia Alderoqui Museo de las Escuelas de Buenos Aires (Argentina)
Konstantinos Arvanitis University of Manchester (Reino Unido)
Mikel Asensio Brouard Universidad Autónoma de Madrid
Darko Babic Universidad de Zagreb (Croacia)
José María Bello Diéguez Museo Arqueológico e Histórico da Coruña
John Carman Birmingham University (Reino Unido)
Glòria Jové Monclús Universitat de Lleida
Javier Martí Oltra Museo de Historia de Valencia
Clara Masriera Esquerra Universitat Autònoma de Barcelona
Ivo Mattozzi Libera Università di Bolzano (Italia)
Maria Glória Parra Santos Solé Universidade do Minho (Portugal)
Rene Sivan The Tower of David Museum of the History of Jerusalem (Israel)
Pepe Serra Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)
Jorge A. Soler Díaz Marq-Museo Arqueológico de Alicante
Sebastián Molina Puche Universidad de Murcia

Envío de originales <http://raco.cat/index.php/Hermus/index>

Dirección editorial **Álvaro Díaz Huici**
Compaginación Proyecto Gráfico [Alberto Gombáu]

ISSN 2462-6457

Presentación

- 4-5 Museos, arte y educación
Museums, art and education
CAROLINA MARTÍN PIÑOL

Monografías

- 7-21 Un equipo interdisciplinar para desarrollar un programa de educación artística en un centro de arte
An interdisciplinary team to develop an arts education program in an art center
ASSUMPTA CIRERA BERGADÀ
- 22-35 Nuevos retos de interacción con el arte: las Estrategias de Pensamiento Visual (VTS) en centros educativos de las islas Canarias
New challenges with art: The Visual Thinking Strategies (VTS) in schools in Canary Islands
DANIEL PAUNERO DÍAZ
- 36-54 Response to Contemporary Art Viewed in a Lab/ Classroom Setting vs. in a Museum: Perceived Benefits of Labels and Discussion
Respuesta al arte contemporáneo visto en el entorno del laboratorio/aula vs. en el museo: beneficios percibidos de las cartelas y la discusión
ANDREA GRANELL QUEROL
- 55-72 #ViureLaMort Instal·lacions artístiques al Museu de Ciències Naturals
Artistic Installations about Death for the Museum of Natural Sciences
RICARD HUERTA
- 73-90 Nous models de relació: el Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo i l'escola La Carpa
New models of relationship: the Educational Department of Fundació Arranz Bravo and Escola La Carpa
ARTUR MUÑOZ CAMACHO | ENRIC FONT COMPANY
- 91-104 Transformant el paper de l'educació a les institucions culturals a través dels projectes d'integració de l'art en educació (Arts Integration)
Transforming the role of education in cultural institutions through Arts Integration
MARGARIDA LLEVADOT GONZÁLEZ

Artículos de temática libre

- 106-121 El Museo Jurásico de Asturias como oportunidad para el conocimiento sobre dinosaurios: evaluando las visitas escolares
The Jurassic Museum of Asturias as an opportunity for the knowledge on dinosaurs: evaluating the school visits
M. ROSER CALAF MASACHS | MÓNICA HERRERO VÁZQUEZ | MIGUEL A. SUÁREZ SUÁREZ
- 122-135 Reflexiones sobre la participación como co-creación en el museo
Reflections on participation as co-creation in the museum
MACARENA CUENCA-AMIGO | ZALOA ZABALA-INCHAURRAGA

Miscelánea

- 137-139 Enseñar y aprender Historia con el patrimonio: evaluación cualitativa en museos de Asturias (Tesis doctoral no publicada)
MARÍA BELÉN SAN PEDRO VELEDO
- 140-144 Presos políticos en la España contemporánea
MIQUEL SABATÉ NAVARRO
- 145-147 Estrategias de generación de ingresos de los museos y otros espacios de presentación del patrimonio
ALEXANDRA GEORGESCU

Normas de presentación de originales

MONOGRAFÍAS

**Nous models de relació: el Servei Educatiu de
la Fundació Arranz-Bravo i l'escola La Carpa**

New models of relationship: the Educational Department
of Fundació Arranz Bravo and Escola La Carpa

ARTUR MUÑOZ CAMACHO | ENRIC FONT COMPANY

Recepción del artículo: 12-06-2018. Aceptación de su publicación: 26-09-2018
HER&MUS 19 | OCTUBRE-NOVIEMBRE 2018, PP. 73-90

Nous models de relació: el Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo i l'escola La Carpa

New models of relationship: the Educational Department of Fundació Arranz Bravo and Escola La Carpa

ARTUR MUÑOZ CAMACHO | ENRIC FONT COMPANY

Enric Font Company
Universitat de Barcelona

Grupo DHiGeCS (Didàctica de la Història, la Geografia i altres Ciències Socials) de la Universitat de Barcelona / Eina, Centre Universitari de Disseny i Art de Barcelona. Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona
enricfont2310@ub.edu

Artur Muñoz Camacho

Eina, Centre Universitari de Disseny i Art de Barcelona. Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona
amunoz@eina.cat

Recepció del article: 12-06-2018. Aceptació de su publicació: 26-9-2018

RESUM. El text presenta una proposta nova de relació entre museus i escoles a través d'un cas concret que farà d'exemple: el projecte Tàndem d'implementació d'un programa d'educació visual i plàstica pel Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo al Centre d'Educació Infantil i Primària La Carpa de l'Hospitalet de Llobregat. Les paraules que segueixen estan escrites per les dues persones que han dissenyat, gestionat i estant executant el projecte. El primer autor, aquí com a responsable del Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo, docent i artista comissarial es centra a proposar i contextualitzar un nou model de relació entre museus i agents socials, abordant les raons del canvi i apuntant la línia argumental del cas d'estudi. El segon autor, artista i docent, analitza el contingut i el treball d'implementació de noves pedagogies en l'àmbit del dibuix que ha estat realitzant durant els últims sis mesos a l'escola. El text mostra tot l'espectre del treball, des de la detecció de les necessitats del centre fins a les respostes de l'equipament cultural. L'article es focalitza en el vessant pràctic i pedagògic a través de la implementació del dibuix a l'escola com una eina per pensar. La característica metodològica destacable en aquest punt és utilitzar el centre educatiu com un laboratori.

PARAULES CLAU: Didàctica del museu, dibuix a mà alçada, pedagogia, ensenyament primari, ensenyament artístic.

ABSTRACT. The text introduces a new proposal of relationship between museums and schools through an specific case that will work as an example: the Tàndem project developed to implement a program of visual arts and art education in Escola La Carpa, in l'Hospitalet de Llobregat, by the Educational Department of Fundació Arranz-Bravo. The two authors have both designed and are currently executing the project. The first author, here as the responsible for the Educational Department of Fundació Arranz-Bravo, focuses on proposing and contextualizing this new relationship model between museums and society, addressing the reasons for change and pointing out the story line of the case study. The second author, artist and teacher, analyzes the content and the work of implementing new pedagogies in the drawing field; this has been carried out at the school during the last six months. The text shows the entire spectrum of the project, since the detection of the school needs to the responses offered by the cultural equipment. The article focuses on the practical and pedagogical view of its implementation through drawing at the school as a tool for thinking. The methodological characteristic is to use the educational center as a laboratory.

KEYWORDS: Didactics of the museum, freehand drawing, pedagogy, primary education, art education.

INTRODUCCIÓ

La implementació generalitzada de serveis educatius a tots els centres d'art de Catalunya és relativament recent i s'ha anat consolidant durant els últims 10 anys. Ara bé, quines són les raons d'aquest creixement? Quin és el model de relació entre aquests serveis i les escoles? Té sentit mantenir-lo? Seguint a Villa (2017) potser ara, en un temps en què els sabers es col·lectivitzen, ens trobem davant d'una oportunitat per explorar una nova institucionalitat més adequada a la complexitat del moment? Presentem doncs una nova proposta sobre com les institucions de l'art es poden relacionar amb les escoles de primària a partir de l'experiència dels autors.

Els que subscriuim el text treballem en docència i recerca universitària, en projectes professionals de comissariat i d'artista i en tasques educatives a diferents centres d'art de Catalunya. En els últims 6 anys, a través de diferents projectes, s'han dissenyat i executat les programacions educatives de la Fundació Arranz-Bravo (FAB a partir d'ara), del Centre d'Art i Creació Can Manyé i de Can Sisteré Centre d'Art Contemporani. En aquest article especulem sobre les raons que van portar a la creació d'aquests serveis educatius i presentem el cas amb el que ara estem treballant: el projecte *Tàndem*¹ entre la FAB i l'escola La Carpa.

Metodològicament, el text és una explicació de cas que desplega l'especulació i el disturbí. A través de la presentació del cas que ens ocupa laboralment –el disseny de la programació de l'educació visual i plàstica de primària de l'escola la Carpa– i de –la relació que s'ha establert en els últims anys entre escoles de primària de la ciutat de l'Hospitalet del Llobregat i la Fundació Arranz-Bravo–, plantegem dos eixos. D'una banda ens preguntem quin ha de ser el vector de relació entre la institució museu i l'escola, i de l'altra repensem el dia a dia de l'assignatura de visual i plàstica. En concret, en aquest article, ens centrem en el paper del dibuix com a eina per pensar.

ELS SERVEIS EDUCATIUS

L'aparició de serveis educatius arreu del territori va ser un fenomen destacat entre 2008 i 2014. En aquell moment la crisi econòmica estava sacsejant amb força els ciments de la major part de les llars catalanes, les retallades i la falta de recursos eren evidents. En un moment en què no hi havia diners circulant calia mesurar on es posaven els recursos. Molts espais d'art van veure la seva activitat en risc; el model imperant d'inauguracions sense públic i d'exposicions sense visitants tenia els dies comptats. Siguem honestos, l'art contemporani està desconnectat de la societat. La Brillo box

¹ «FEM TÀNDEM L'H és un projecte de singularització de les escoles públiques de L'Hospitalet mitjançant un element d'excel·lència del camp de les arts, la cultura i les ciències. Vol desenvolupar la funció educativa de la cultura enfortint els vincles i la col·laboració dels equipaments culturals amb les escoles públiques de L'Hospitalet.» (l-h.cat, s.d.)

de Warhol (Danto, 2010) acabà amb la recerca ontològica avant-guardista i propulsà l'art cap a un nou territori en el que encara ens trobem. Si l'art pot ser qualsevol cosa vist des d'un punt de vista determinat, què el diferencia de la resta dels objectes del món? Dickie (1975) esgrimeix raons institucionals que, de fet, la falta de recursos de la crisi del 2008 va posar en dubte. Si la institució és qui ha de dictar els paràmetres que marquen què és valuós com a obra d'art quan al contribuent li és igual què és l'art, quin sentit té mantenir la institució? El ciutadà percep que invertir en carreteres, autopistes o hospitals repercuteix en la seva qualitat de vida, però què aporta l'art contemporani, quan una caixa de productes de neteja o una aspiradora poden esdevenir art? En aquest context de falta d'interès social i d'escassetat de recursos apareix amb força la idea del Servei Educatiu; genera visitants a curt termini i públic a llarg, i neteja les institucions de qualsevol dubte sobre el seu sentit i utilitat. La maniobra és, sens dubte, brillant. Davant d'unes retallades ferotges els museus i centres d'art havien de justificar la seva tasca. Així les direccions dels museus es van bolcar sobre les xifres; calia fer entrar el màxim nombre d'infants per poder justificar la injecció de capital, o si més no per poder mantenir les inversions. Si podien fer entrar a dos grups de 25 alumnes + 2 mestres cada matí, la ràtio de visitants augmentava per sobre dels 500 visitants al mes. A més a més, no calia ser molt exigent amb els continguts, els nens al final no es queixen i els mestres tenen poca formació sobre art.

Ara bé, les coses no només es mouen per raons econòmiques. Els serveis educatius estan plens de bons professionals que creuen en la seva feina i la fan de manera excel·lent. Les raons de l'aportació de capital sobre els recursos dels serveis educatius són econòmiques? Sí. És pervers? També. Això no vol dir que no s'estigui fent una tasca excel·lent ni que el que es faci no sigui útil. Estem convençuts que l'art és del tot imprescindible per a construir una societat més lliure i més crítica. El panorama és complex i tot sovint els paràmetres que mouen l'art s'assemblen més a la venda de pantalons que no pas a la reflexió intel·lectual. Però això tampoc és un problema greu i d'alternatives n'hi ha, per exemple, en la recerca artística².

Ara per ara trobem que els serveis educatius s'han consolidat; els museus ofereixen projectes pedagògics de cap de setmana per famílies i la relació amb les escoles és prou sòlida. Cal en aquest moment replantejar-se dos aspectes importants: d'una banda mesurar la capacitat real d'incidència que els serveis educatius estan tenint en l'educació dels infants i de l'altre revisar els continguts –què ha d'ensenyar el museu–. El model de visita, o de visita-taller

² La recerca artística es refereix a aquella pràctica d'art que té com a principal objectiu la generació de coneixement. Molt interessant en aquest sentit és l'article de Gerard Vilar «El valor cognitivo del arte» (2017)

no és efectiu. No podem pretendre que amb un màxim de tres hores l'any els infants aprenguin res. L'experiència serà enriquidora, segur. Però no és suficient. Pel que fa als continguts la cosa també és complexa, tal com explica Hernández (2010) històricament hi ha diverses models a l'hora d'afrontar l'ensenyament de l'art a les escoles. Els serveis educatius han de decidir què i com ensenyar, evidentment hi ha d'haver també un perquè. La nostra proposta és que el museu posi els seu continguts i coneixements al servei de les necessitats dels docents. El museu és qui s'ha d'adaptar a l'escola, això no significa limitar-se a allò que els docents coneixen. El que podem fer és preguntar-nos i preguntar per les necessitats del públic –en aquest cas l'escola– i respondre en conseqüència amb tot el nostre potencial.

LA FAB

Per tal de continuar ens referirem a l'experiència recollida al Servei Educatiu de la Fundació Arranz-Bravo doncs és a partir d'aquesta que formulem les nostres tesis. Quan vam començar l'activitat l'any 2010 el pilar principal va establir-se en les visites-taller. Ràpidament però, ens vam adonar que era molt més interessant formar als docents en educació artística que dedicar esforços a petites càpsules amb una finalitat, com ja hem explicat, d'arrel més burocràtica que no pas educativa. Per aquesta raó vam dissenyar un curs anomenat *Apropa't a l'art* que es va implementar a sis escoles de l'Hospitalet del Llobregat. Donat que defensem un canvi de model on es prima la qualitat i la capacitat d'influència, aquell curs de formació va portar-nos sense haver-nos-ho plantejat a establir relacions de llarga duració entre els centres escolars i la institució museu. Bona mostra són el projecte *Tàndem* amb l'escola la Carpa –al qual dediquem gran part d'aquest article–, l'ApS³ *Art als murs* amb l'escola Gornal o la tasca que hem desenvolupat també com a part del Servei Educatiu al Centre d'Art i Creació Can Manyé tant amb l'escola Fabra com amb l'escola La Serreta d'Alella.

La nostra voluntat ha estat sempre la de posar-nos al costat d'escoles, instituts, associacions i institucions per a respondre a les necessitats i preguntes que se'ns feien però és a mesura que anem treballant que ens adonem que el model vertical no funciona. És per això que no ens comportem seguint un model de poder, ens sentim servidors públics i és per això que escoltem les demandes dels nostres usuaris i reaccionem en conseqüència. Sempre hem treballat a centres de petites dimensions, amb molt pocs recursos i pressupost reduït. La nostra feblesa ha estat alhora la nostra força, i és el que ens ha permès adonar-nos de què existeixen altres models de relació. Com que

³ Les sigles APS signifiquen Aprenentatge i servei. Es tracta d'una metodologia educativa que articula els processos d'aprenentatge a través del servei a la comunitat (Universitat de Barcelona, sd)

hem creat Serveis Educatius petits, hem pogut funcionar amb estratègies de guerrilla. Ens hem mogut despresa i ens hem adaptat a les necessitats del moment amb molta facilitat. Això ens ha portat, com hem dit, a proposar un canvi de model dels serveis educatius dels museus que entren de ple a l'estructura de l'escola proposant continguts i aportant solucions a les problemàtiques dels centres, aportant propostes des del coneixement i el contingut.

PROJECTE TÀNDEM A L'ESCOLA LA CARPA

El curs 2014-15 la Fundació Arranz-Bravo i l'escola la Carpa van començar la seva relació. L'escola va decidir emprendre la formació *Apropa't a l'art*, de la que ja hem parlat poques línies més amunt, que la Fundació Arranz-Bravo oferta. Un curs per a professors en el que l'objectiu principal és formar al professorat en art i debatre l'execució de l'àrea de visual i plàstica a les escoles. Després d'un any i mig d'intens treball vam produir un dels projectes educatius més significatius de la FAB: *Rastres de grafit a totes les aules per totes les taules* (Figura 1). Des d'aquell moment la relació entre ambdós agents es va solidificar i expandir. La primera mostra data del curs 2016-17, moment en que l'escola va recórrer al Servei Educatiu per tal que ajudés en la realització del projecte *d'ERASMUS plus Colorfull of Europe*.

És per aquesta raó que des del Departament d'Educació de l'Ajuntament de l'Hospitalet del Llobregat, l'escola la Carpa i la FAB es va valorar positivament iniciar un projecte *Tàndem* entre ambdues entitats. L'objectiu d'aquesta mena de relacions és establir llaços sòlids entre les institucions i les escoles amb l'objectiu de millorar la pràctica docent. Així es van definir uns objectius per l'any 2017 que es van assolir satisfactòriament:

1. Proposar noves maneres d'encarar la visual i plàstica, segons els resultats obtinguts el curs 2015-16 durant la realització del curs *Apropa't a l'art*.
2. Donat que no tot el professorat s'havia involucrat en la formació *Apropa't a l'art*, fer que tot el coneixement obtingut en aquell curs arribés a tothom.
3. Engrescar i mostrar al claustre noves maneres d'acabar la docència que fomentessin l'interès, el treball autònom, l'esperit crític i la descoberta del medi mitjançant el treball per projectes.

Un cop assumits els objectius del curs 2017, es va detectar que el claustre tenia interès en què el Servei Educatiu de la FAB els ajudés a impartir l'assignatura de visual i plàstica. Per aquesta raó es va

tractar que el projecte *Tàndem* es dedicaria a generar un nou programa de l'assignatura per a primària.

Figura 1. Resultat de la primera experiència entre la FAB i l'escola La Carpa. Font: els autors.

CREACIÓ D'UN NOU PROGRAMA DE VISUAL I PLÀSTICA

Així doncs, durant el quart trimestre de l'any 2017 l'equip directiu de l'escola la Carpa i el Servei Educatiu de la FAB vam dissenyar una estratègia que ens permetés assolir els objectius proposats. Com que el currículum no és clar, ni fàcil i té problemes de categorització es va decidir aplicar les tesi que havíem generat durant els anys anteriors: vam reorganitzar el currículum en tres grans blocs: el coneixement del patrimoni social i cultural, la comunicació no verbal i la creativitat.

La creativitat, barrejant les idees de Ken Robinson (TED, 2006) i de Joan González (Director del Centre d'Art Contemporani Can Sisteré), és aquella estratègia que ens permet fer-nos preguntes i respondre de forma innovadora. La creativitat està doncs a les ciències i a les arts, a les lletres i als nombres i és allò que ens permet

millorar l'estat actual de les coses. És per això que des del projecte *Tàndem* entenem que la millor manera de treballar la creativitat és a través de la resolució de problemes. L'infant aprèn a ser creatiu resolent i plantejant problemes. La nostra proposta és que la programació utilitzi la creativitat com una eina per a l'assoliment de continguts.

El pilar de continguts és per a nosaltres el coneixement del patrimoni social i cultural. Dins l'assignatura de visual i plàstica entenem és troncal que els infants tinguin suficients eines per assumir qualsevol peça d'art sense perjudicis i amb recursos que els permetin copsar el seu sentit. La programació es basa en la història de l'art des de l'edat mitjana fins a l'actualitat. Per tal de facilitar l'organització dels continguts hem dividit el programa en tres grans línies de pensament artístic: figuració, abstracció i art conceptual. El coneixement del patrimoni cultural tant proper com llunyà es desenvolupa dins d'aquests grans blocs. Centrem coneixement del patrimoni cultural llunyà en els grans artistes de l'art universal en totes les seves disciplines, mentre que pel que fa a l'entorn proper, la FAB centra l'atenció per la seva tasca impulsora del talent jove.

Per acabar la tríada amb què hem desglossat el currículum resta afegir que els nostres infants han d'assolir habilitats que els permetin comprendre i realitzar la comunicació no verbal. És evident que conèixer la història de l'art a través de pràctiques creatives és una eina essencial i eficaç per assolir coneixements de comunicació no verbal, o més ben dit no textual. Però l'aposta específica per tractar aquest apartat ha estat la de centrar-nos en un antic i oblidat amic (o enemic) de la visual i plàstica: el dibuix. Marta Boan, joiera destacable, ho explica molt bé; ella no dibuixa, pensa a través del dibuix, en aquest sentit ens recorda a l'ideari de Foucault (Farres, 2014) que entenia l'escriptura com una pràctica activadora de pensament i no com a una plasmació del pensament. La nostra proposta educativa entén el dibuix doncs com a una palanca activadora de l'activitat pensadora.

EL DIBUIX I LA COMUNICACIÓ NO VERBAL

Entenem el dibuix, més enllà de la representació gràfica, com una activitat polièdrica amb múltiples aproximacions i objectius, amb les que introduïm el valor d'una activitat essencial, la de comprendre i anomenar les coses (Gómez, 1995). El dibuix ens permet satisfer necessitats comunicatives i expressives. Ens ajuda a interpretar el món i, si volem, crear-ne un de nostre. Evidencia la nostra capacitat de comprensió: només podem representar acuradament allò que comprenem. Esdevé un mesurador de l'habilitat d'obser-

vació i d'entendre i és una útil eina per aprendre, validant la idea que només es dibuixa allò que s'entén (Gómez, Cabezas i Bordes, 2005); demana d'una observació activa on s'ajunten la fascinació per resseguir amb una línia el contorn d'un objecte i la satisfacció de comprendre la seva estructura.

El dibuix, en quant activitat manual, evidencia l'inqüestionable valor de l'expressió. Immersos en un món de pantalles, és una activitat directa del nostre cos. En un entorn mediatitzat, ens fascina l'escena del nen capficat construint una imatge a mà, amb un llapis sobre un paper. És una activitat directa que permet diversitat absoluta, reflex de la individualitat expressiva. Amb una varietat infinita de registres gràfics, ens fa valorar la mirada diversa (Sans i Balada, 2008), una mirada que ens obliga a desenvolupar hàbits de percepció i observació.

A través de l'experimentació, intentem que els infants valorin les qualitats plàstiques i les possibilitats del traç, i aprenguin a apreciar les pròpies produccions, afegint un aprenentatge tècnic que els dotarà d'una major llibertat expressiva i comunicativa. El nostre objectiu principal, doncs, és que els nens i nenes entenguin el dibuix com una triple eina: de representació, de comunicació i de creació, una eina que els permetrà desenvolupar les dimensions de les *Competències bàsiques de l'àmbit artístic d'Educació Primària*: dimensió percepció, comprensió i valoració; dimensió interpretació i producció; i la dimensió imaginació i creativitat (Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 2016).

Tot aquest treball l'encarem amb una mentalitat metodològica de laboratori, d'experimentació i de treball pràctic: plantejem propostes obertes, observem la recepció per part dels infants, i valorem si el treball proposat és el que correspon a cada nivell determinat; a partir de la resposta, ajustem les activitats. S'abandona així la pràctica vertical i unidireccional a què ens tenia acostumada la pedagogia. L'escola, amb les seves necessitats, esdevé l'eix central al voltant del qual orbita la pràctica pedagògica, que ja no es proposa des de despatxos sinó que obre la seva praxi: cerca els problemes i les necessitats a l'escola i el seu entorn, demana ajuda externa a la institució museu i valida les seves hipòtesis amb el treball amb els infants. L'escola és doncs qui genera el treball –les preguntes, els problemes, les necessitats...– i alhora l'espai on es testen i es proposen les solucions.

EXPERIÈNCIES DE DIBUIX

Perquè dibuixar és pensar, no d'una manera lògica i discursiva com en el pensament verbal, sinó a través d'un exercici mental de tipus intuïtiu (Torres i Juanola, 1998), organitzem les clas-

ses com sessions de treball monogràfiques on proposem problemes i reptes de representació gràfica. Si hi hagués una solució, aquesta no seria única; cerquem estratègies, procediments i recursos.

Intentem que les situacions d'aprenentatge es produeixin a través d'experiències de dibuix atractives. El fet de demanar un esforç als nens i nenes no impedeix que cada sessió tingui elements que els estimulin. Perquè l'infant agraeix saber en tot moment què és el que ha de fer i quin és l'objectiu d'aprenentatge, el fem participar d'unes instruccions i consignes clares. Proposem, però, un desenvolupament obert, treballant amb un ventall d'activitats opcionals dins del mateix contingut. Les sessions preveuen, així, variants d'execució que permetin reorientar-les i modificar-les per mantenir l'interès i l'atenció constants. Això comporta disposar d'un docent capaç de reconduir els processos de treball. El projecte, llavors, esdevé un veritable laboratori que evoluciona i es reinventa en cada sessió.

Volem que l'infant sigui el protagonista de les seves descobertes. L'experimentació el portarà a plantejar-se dubtes, conflictes cognitius, que l'obligaran a fer petits descobriments que són la base de l'aprenentatge significatiu. La intervenció docent serà un acompanyament en la recerca gràfica, suggerint-li noves possibilitats quan li sigui difícil saber per on avançar.

Prioritzem els processos per davant dels resultats. Si bé en les sessions plantejem un treball específic, la nostra fita és un aprenentatge global que s'acabarà assolint al final del cicle superior.

L'ESPECIALISTA DE DIBUIX

Malgrat que l'objectiu del programa és que siguin els i les tutores els qui apliquin la proposta curricular de l'àrea d'Educació Visual i Plàstica, la part de dibuix compta amb la presència de l'especialista. Aquest és qui dissenya el contingut general del projecte i prepara i imparteix cada trimestre una classe presencial a tots els grups; així s'assegura el contacte directe amb l'activitat docent i la valoració de l'adequació i el desenvolupament real de les activitats. Als ulls dels nens i nenes, ofereix el valor de ser un artista professional que treballa amb ells, aportant motivació i curiositat. L'especialista condueix la seva sessió i dóna consignes; no es presenta com un model –imposat– a seguir, sinó com un guia que proposa diferents situacions de treball de les que es derivarà un aprenentatge específic. L'especialista dissenya també el contingut de dues classes de continuïtat que realitzaran els tutors i les tutores a l'aula després de la seva sessió presencial.

ORGANITZACIÓ DELS CONTINGUTS I ESTRUCTURA DE LES CLASSES

Hem dividit l'estructura general del programa en tres blocs de contingut: Figuració, Abstracció i Concepte. Aquests determinen els tipus d'activitats a desenvolupar (Taula 1):

1. Primer trimestre: Figuració, a través de tres àmbits vinculats a la representació de la realitat, les activitats de memòria i els dibuixos d'imaginació.
2. Segon trimestre: Abstracció. Útil per a entendre el llenguatge visual de la nostra societat, ple de formes sintetitzades i abstractes, i poder representar elements del món quotidià a través de codis no figuratius.
3. Tercer trimestre: Concepte. Propostes vinculades a la descripció d'instruccions i codis visuals que, més enllà de la figuració, permeten transmetre informació com, per exemple, els mapes o fulls d'instruccions visuals.

Verticalment, ens proposem tres objectius de treball específics del dibuix per a cada cicle:

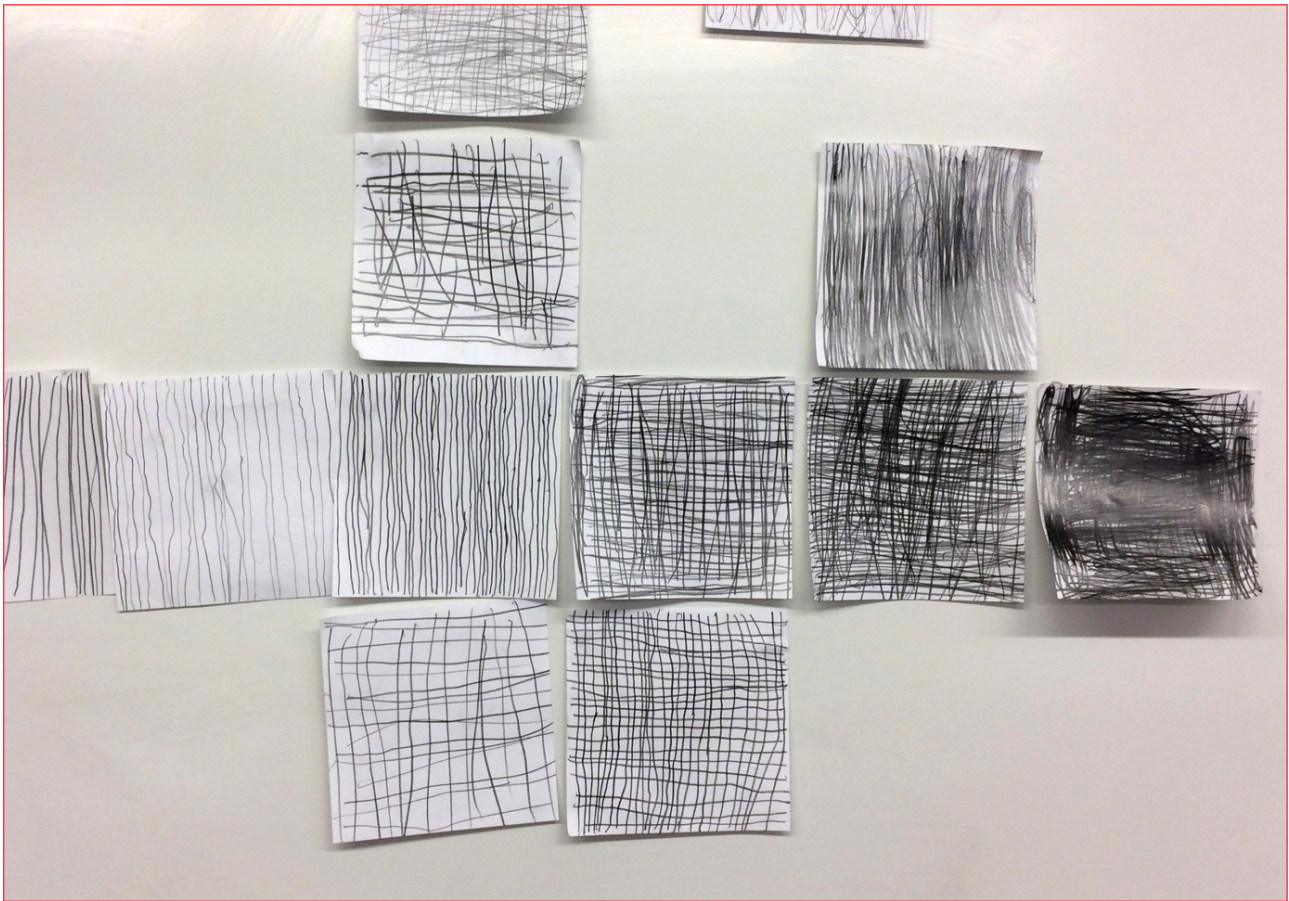
1. En el Cicle Inicial, focalitzarem el treball en l'observació i el traç.
2. En el Cicle Mitjà, continuarem amb el treball realitzat i afegirem la comprensió.
3. En el Cicle Superior, ens centrarem en la representació.

		Educació Primària					
		Cicle Inicial		Cicle Mitjà		Cicle Superior	
		1er.	2n.	3r.	4rt.	5è.	6è.
Trim.	Bloc temàtic	A través de...					
		Objectius					
1r	Representació (figuració)	Descripció i representació	Observació i traç	Observació i traç + Comprensió	Representació		
		Memòria					
		Imaginació					
2n	Abstracció	—					
3er	Concepte	—					

LES PRIMERES CLASSES. ELS TREBALLS AMB LA LÍNIA.

Taula 1. Organització de de temes i objectius. Font: els autors.

El projecte ha començat a implantar-se el segon semestre del curs 2017-2018 a 1r i 2n, iniciant el contingut dins del bloc d'Abstrac-

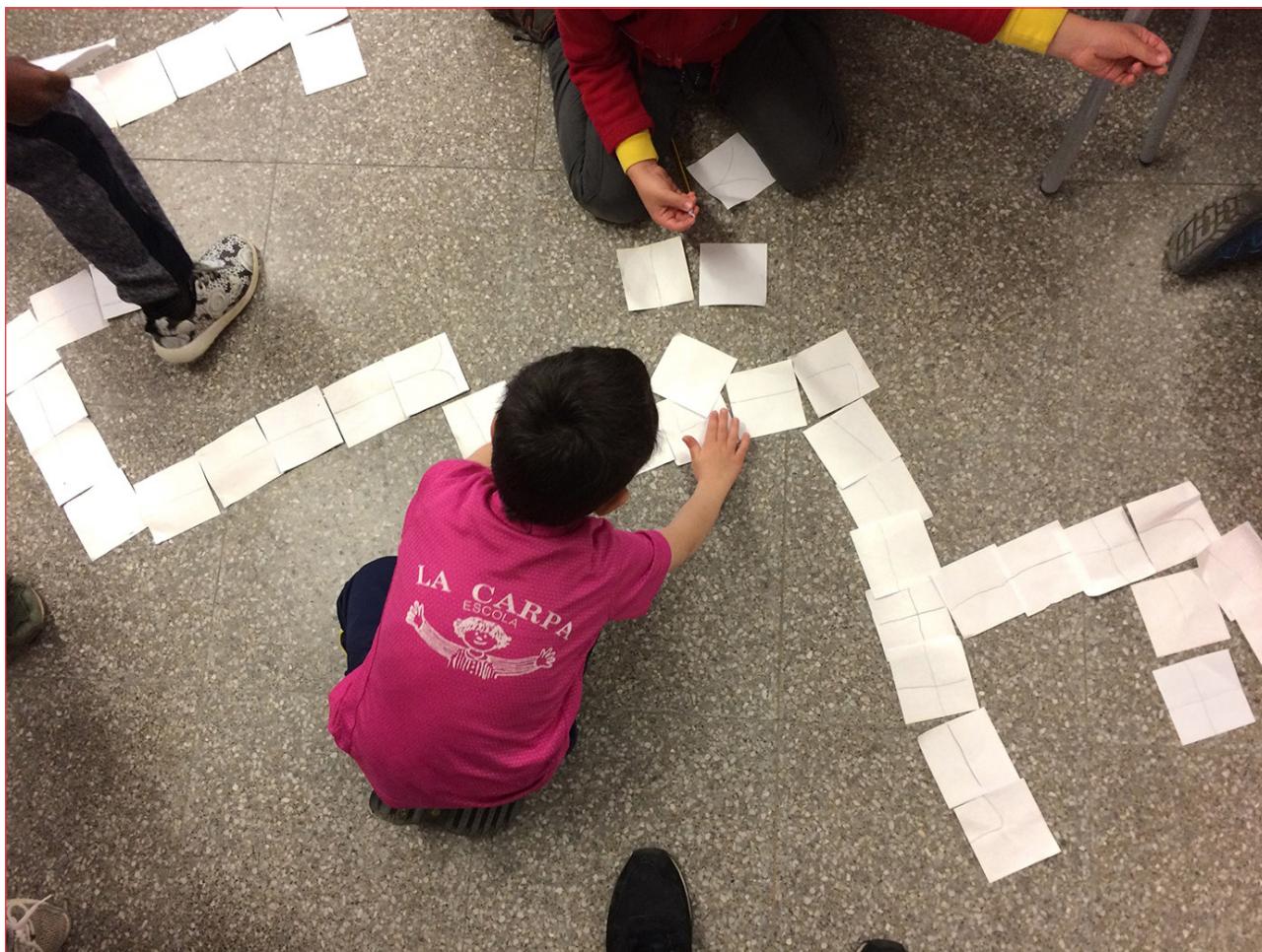

ció. Com a mostra del tipus de treball realitzat, comentarem part del contingut de les dues sessions inicials de 1r.

En la primera, ens hem proposat treballar només amb la línia. Sobre petits papers de bloc de notes, les primeres exploracions han consistit a dibuixar línies horitzontals en el centre del full, de costat a costat; a partir d'aquí hem anat incrementant la complexitat amb la repetició de línies. Primer en la mateixa direcció i, després, en diferents direccions, treballant densitat i complexitat (Figura 2) a partir del més senzill. El que per nosaltres, adults, és quelcom conegut i extremadament simple, per l'infant esdevé un món ple de possibilitats que l'acompanyem a descobrir.

La segona exploració ha vingut generada per la continuïtat a partir d'ajuntar fulls amb una única línia dibuixada. Això els ha permès crear una línia, i un dibuix, de grans dimensions. El format obert de la sessió, com es mostra en la Figura 3, ha facilitat l'exploració expandint les composicions a la paret, sobre les taules i el terra. Fer girs i encreuaments els ha abocat a la necessitat d'haver-se «d'inventar» variacions senzilles partir de la línia recta. Cada petita troballa s'ha celebrat com un gran descobriment.

Figura 2. Treball amb línies i densitats. Font: els autors.

La sessió del tercer trimestre, ja dins del bloc Conceptual, s'ha dut a terme amb una activitat vinculada a mapes i a la representació de senzills recorreguts. Ens hem proposat transformar conceptes abstractes en imatges, vinculant l'empremta gràfica amb allò que la genera, i treballant d'una manera indirecta el traç. Això ens ha permès ampliar les possibilitats comunicatives de la línia treballant, alhora, sobre les relacions espacials entre els elements de les produccions gràfiques.

La sessió està inspirada en els treballs de traç i motricitat de Gisèle Calmy (1976) i Liliane Lurçat (1980)⁴, considerant també aportacions més recents com les de Sugrañes i Àngel (2007). Aporta elements transversals, no exclusius del dibuix, estretament vinculats a la psicomotricitat i a la percepció de l'espai i les formes i que s'evidencien amb la representació gràfica: posició dels elements en el suport gràfic, orientació, formes obertes i tancades, continuïtat, direccionalitat del traç i sentit de rotació del gir. Amb el traspàs al paper, aquest es converteix en l'espai pla, bidimensional, on representem aquella escena que ens interessa, situant-la i emmarcant-la entre els quatre límits.

Figura 3. Treball expansiu de la línia sobre el terra de la classe. Font: els autors.

⁴ Aquestes dues autores realitzen els seus estudis i treballs sobretot en l'àmbit de la psicomotricitat i en Educació Infantil; ens ha semblat interessant, però, aplicar aquest contingut a Primària perquè està molt relacionat a l'empremta del recorregut, al traç, facilitant la continuació del treball realitzat amb la línia i afegint un contingut conceptual.

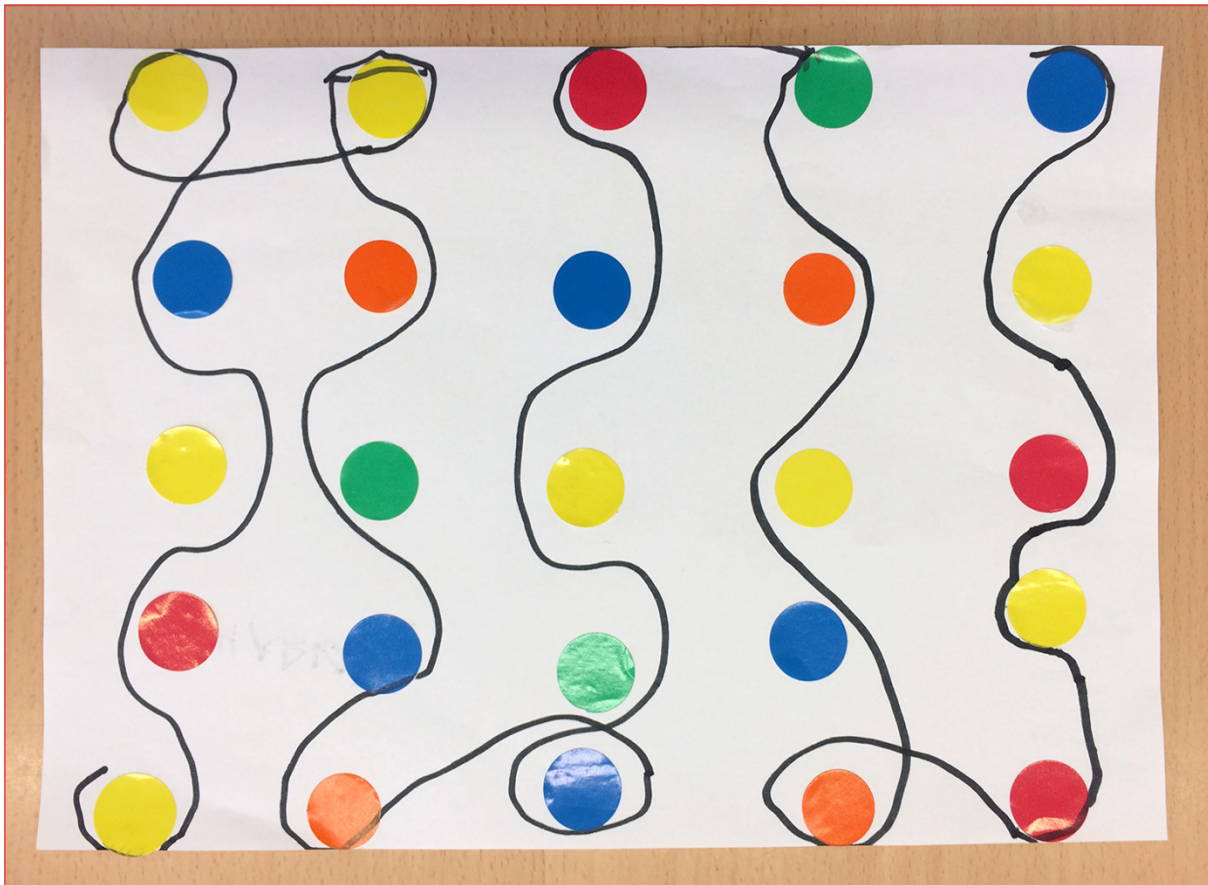
Les sessions les hem desenvolupat en el gran pati de sorra de l'escola, demostrant als nens i nenes que l'activitat del dibuix també la podem realitzar fora de l'entorn escolar convencional. A través de tres dinàmiques diferents, utilitzant fileres i retícules de cons de colors i barres de plàstic, com podem veure en la Figura 4, els nens i nenes han hagut de representar gràficament aquests elements i els recorreguts que han fet al seu voltant.

En aquesta sessió hi ha una clara vinculació amb el joc. Aquest és pels nens i nenes una font d'ensenyament indispensable i insubstituïble (Farreny i Roman, 1997). Ho valorem i ho tenim present en properes sessions sobretot a Cicle Inicial.

QUALITATS GRÀFIQUES, PLÀSTIQUES I ESTÈTIQUES DE LES REPRESENTACIONS

Com podem veure en la Figura 5a, a més del valor d'aprenentatge de les sessions descrites, aquestes han generat uns dibuixos amb altes qualitats estètiques. Atribuïm la bellesa d'alguns dels recorre-

Figura 4. Un nen realitza un senzill recorregut i un company el dibuixa. Font: els autors.

guts a la contundència del traç i al seu valor d'afirmació inequívoca. Això ens porta a comentar breument el resultat visual de les primeres activitats realitzades amb els grups de 2n on, a partir de la línia, els vam proposar construir senzilles seqüències de triangles i quadrats. Com s'aprecia en la Figura 5b, a través d'un treball amb concentració per aconseguir unes línies dibuixades amb precisió, i seguint unes determinades pautes, també es van generar imatges de gran potència visual; aquestes evidencien diferents ritmes de treball, comprensió i concentració, generant una atractiva varietat de registres gràfics; els infants ho van poder valorar en la seva contemplació.

Figura 5a. Les activitats proposades de recorreguts generen imatges de gran atractiu visual. Font: els autors.

CONCLUSIONS

En aquestes pàgines hem pogut veure la nostra proposta de treball a l'escola La Carpa des d'una visió dels continguts i des del seu vessant pràctic. Això ens porta a afirmar que el model imperant de servei educatiu dels museus està obsolet, ja que les raons de la seva implantació no responen a objectius pedagògics reals. Superada ja la visita per la visita taller, cal anar més enllà i aprofitar l'oportunitat que tenim. Els serveis educatius estan allà per usar-los,

fem-ho d'una forma efectiva i real. Seguint l'experiència de la FAB, la nostra aposta demana establir relacions a mida i de llarga duració. Un exemple clar és el projecte *Tàndem* que hem presentat; els serveis educatius tant s'han de posar al servei de les necessitats pedagògiques dels usuaris com han de proposar noves formes d'actuació.

L'escola La Carpa i el Servei Educatiu de la FAB s'han embarcat en el disseny de la programació de l'àrea de Visual i plàstica. Després de l'estudi del currículum s'ha arribat a la conclusió que per tal d'aplicar-lo amb facilitat cal dividir-lo en tres grans blocs: el patrimoni social i cultural –com a eix vertebrador–, la creativitat entesa com a la resolució de problemes –que s'erigeix com a element transversal– i la comunicació no verbal –explicada a través del dibuix–. En aquest article hem posat l'èmfasi en el desenvolupament de les activitats de comunicació no verbal, en quant és la part que ja s'ha començat a aplicar. Entenem el dibuix com una eina de pensament vinculada a la mirada i els hàbits d'observació. El nostre objectiu principal, doncs, és que els infants entenguin el dibuix com una triple eina: de representació, de comunicació i de creació.

Repetidament sentim parlar de l'escola com un laboratori d'experiències i aprenentatges, però sovint s'entén d'una manera superficial. A partir de les primeres experiències de dibuix explicades en aquestes pàgines, ens adonem que el laboratori pot ser quelcom real; les activitats proposades permeten resultats diferents i que la classe es converteixi en quelcom en transformació a partir de la dinàmica irreplicable de cada situació. El marc d'aprenentatge general, però, ha d'estar previst i planificat, amb diverses opcions de desenvolupament, i amb un contingut explícit que faci sentir a l'infant coneixedor i responsable del seu procés d'aprenentatge.

En un futur pròxim podrem recollir resultats i evidències sobre el grau d'assoliment del projecte, que en aquest moment, com hem explicat, està començant a implantar-se. Treballem en el disseny d'activitats que permetran recollir evidències gràfiques de moments puntuals del cicle educatiu i valorar-ne el resultat. Mentrestant, però, hem volgut presentar les conclusions a què hem arribat a partir del marc contextual i la situació descrita entre els serveis educatius dels centres d'art i les escoles per dissenyar el projecte *Tàndem* entre la FAB i l'Escola La Carpa.

AGRAÏMENTS

Molt especialment a Carme Fornés, Directora de l'Escola La Carpa els últims cinc anys, per la voluntat de dotar als nens i nenes de la seva escola de les millors experiències d'aprenentatge. També agraïm a la Fundació Arranz-Bravo i a l'Ajuntament de l'Hospitalet del Llobregat la confiança i els recursos destinats. Destaquem les figures de l'Albert Mercadé, el Lluís Esteve i la Blanca Solana. ♡

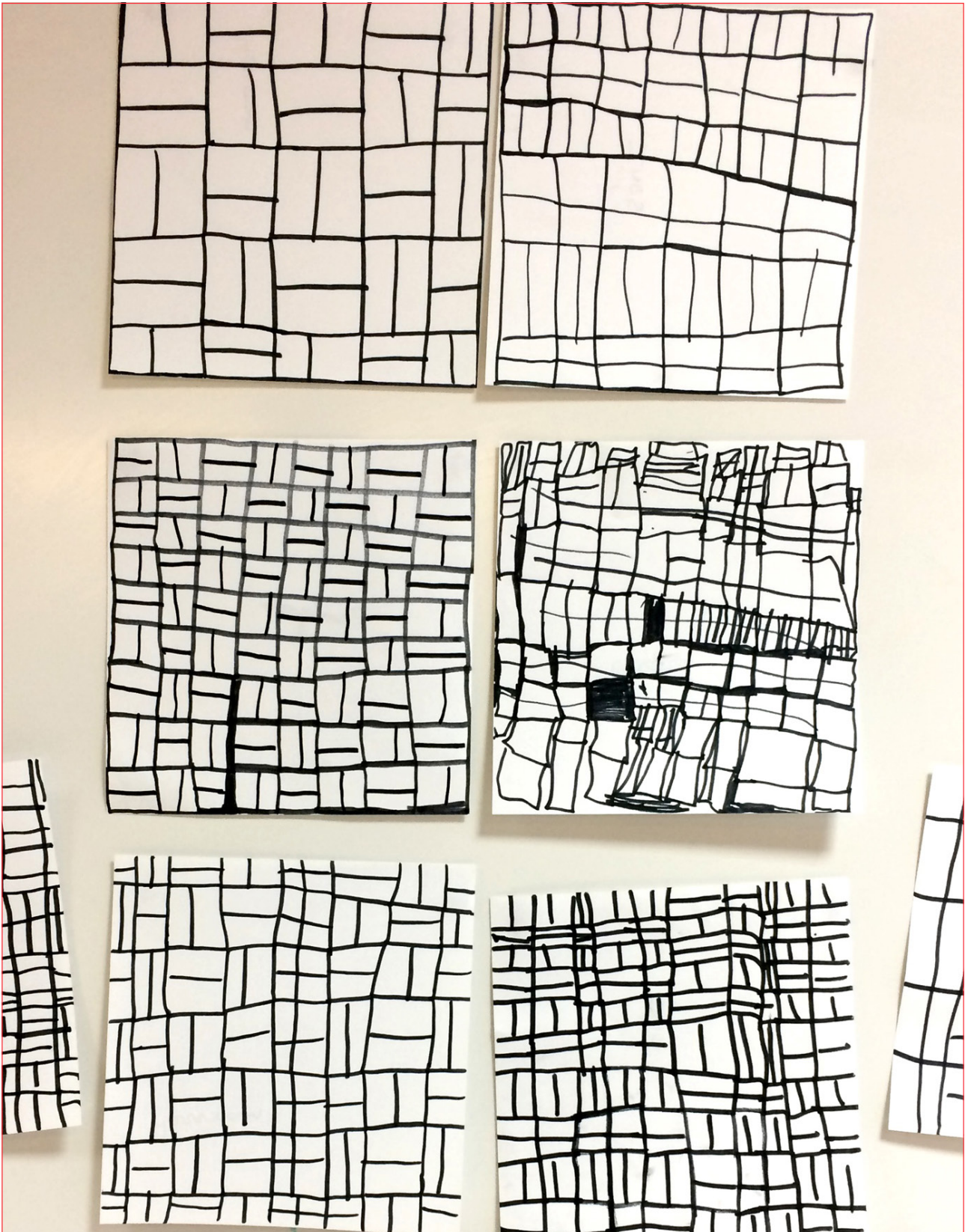

Figura 5b. Les activitats amb figures geomètriques senzilles produeixen una atractiva diversitat de registres gràfics, evidenciant diferents ritmes de treball, comprensió i concentració. Font: els autors.

REFERÈNCIES

- Ajuntament de l'Hospitalet (sf). *Fem tàndems*. Consultat el 18 de setembre de 2018 des de http://www.l-h.cat/educacio/1244144_1.aspx
- Calmy, G. (1976). *La educación del gesto gráfico*. Barcelona: Editorial Fontanella.
- Danto, A. (2010). *Después del fin del arte. Arte contemporáneo y el linde de la historia*. Paidós estética. Barcelona.
- Dickie, G. (1975). Art and Aesthetic: An Institutional Analysis. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 33(3), 341-345.
- Farreny, M. T. y Román, G. (1997). *El descubrimiento de sí mismo. Actividades y juegos de motricidad en la escuela infantil (2o. Ciclo)*. Barcelona: Editorial Graó.
- Farrés, O. (17, novembre, 2014). *Michel Foucault; la filosofia com a experiment* [conferència]. Universitat Popular de Sabadell i Aliança Francesa, Sabadell.
- Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament (2016). *Competències bàsiques de l'àmbit artístic. Educació visual i plàstica, música i dansa*. Barcelona: Servei de Comunicació i Publicacions de la Generalitat de Catalunya.
- Gómez, J. J. (1995). Capítulo Primero. El concepto de dibujo. En J. J. Gómez Molina. *Las lecciones del dibujo* (pp. 17-150). Madrid: Cátedra.
- Gómez, J. J., Cabezas, L y Bordes, J. (2005). *El manual de dibujo. Estrategias de su enseñanza en el siglo XX*. Madrid: Cátedra.
- Lurçat, L. (1980). *Pintar, dibujar, escribir, pensar. El grafismo en el preescolar*. Madrid: Editorial Cincel.
- Sans, S. i Balada, M. (2008). *Mira i dibuixa. Fragments, 10*. Barcelona: Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Sugrañes, E. y Àngel, M.A. (coords.) (2007). *La Educación psicomotriz: 3-8 años: cuerpo, movimiento, percepción, afectividad: una propuesta teórico-práctica*. Barcelona: Graó.
- TED (febrer, 2006). *Ken Robinson: Do schools kill creativity?* [vídeo].
- Consultat el 9 de juny de 2018 des de https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?utm_campaign=tedsread&utm_medium=referral&utm_source=tedcomshare
- Torres, M. i Juanola, R. (1998). *Una manera d'ensenyar arts plàstiques a l'escola. 140 exercicis per a educació infantil i primària*. Barcelona: Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Universitat de Barcelona (sd). *ApS Aprentatge i servei. Què és?* Consultat 19 de setembre de 2018 des de <https://www.ub.edu/portal/web/educacio/aps>
- Vilar, G. (2017). El valor cognitivo del arte. En PÉREZ CARREÑO, F. (ed.), *El valor del arte*. Madrid: Machado.
- Villa, M. (2017). Presentación. Experimentos de institucionalidad híbrida. En Grupo de Educación de Matadero Madrid. *Ni arte ni educación. Una experiencia en la que lo pedagógico vertebra lo artístico* (pp. 9-12). Madrid: Los Libros de la Catarata.